

Lystlæsning og digitaliseret litterær tekst

Et essay om læsningens fænomenologi ved overgangen fra trykt bog til e-bog

Af Lars Ole Sauerberg

Institut for Kulturvidenskaber: Engelsk, Syddansk Universitet

Der findes en vittighedstegning med Johan Gutenberg, der står med en af sine første trykte bøger. Han lytter til en mand, der holder en skriftrulle i hænderne. Sidstnævnte siger til bogtrykkeren, at det nymodens pjat aldrig vil vinde indpas. Men det gjorde det som bekendt. I sandhedens interesse skal det da også siges, at der ikke var nogen direkte overgang fra skriftrulle til bog, men at håndskrevne og -kopierede kodekser, altså samling af sider i bogform, havde været dominerede i næsten 1000 år før Gutenberg. Det er da også meget passende, at det definitive monument over den materielt betingede tekst blev et digert to-bindsværk i næsten demonstrativt boghåndsværksudstyr med pragtbind, markeringsnøre og i kassette fra et af verdens mest kendte og respekterede forlag og trykpresser, Oxford University Press. *The Oxford Companion to the Book* udkom i 2010, da man måske ville have ventet en digital, netbaseret udgivelse med alle de faciliteter, en sådan kunne tilbyde.

Det gutenbergske bogtryk vandt ikke alene indpas. Det blev også den førende kommunikationsform i løbet af meget kort tid. Ejer man en bog trykt efter 1501, skal den være noget helt specielt for at være noget værd, for det vrimlede med bøger allerede 50 år efter Gutenberg-Biblen. Ikke alene blev bogtrykket og den masseudbredte bog den førende kommunikationsform, men også i høj grad bestemmende for måden, vi kom til at tænke og gribe ting an på. En tilsvarende forskydning, fra bogtryk til digitalisering fulgt af nye krav til og muligheder for menneskers kommunikation og vidensbehandling, er i gang netop i disse år.

Som så mange andre har jeg haft den fornøjelse at have været med på den digitale bølge, siden jeg sidst i 1960'erne købte min første elektroniske lommeregner. Som et menneske, der lever af at producere tekster, har mit fokus konstant været på forbedringer i forhold til den Antares-rejseskrivemaskine, jeg skrev danske stile og såmænd også mit universitetsspeciale på. Jeg var med, da min arbejdsplads fik sin første store mainframe-computer med støjende printerfacilitet på bredt papir med huller i siderne. Siden er det gået over Regnecentralens Piccoliner med revolutionerende opkobling til en elektronisk Olivetti-skrivemaskine, slæbbare Mac'er med lille vindue, slagsmål om Apple over for PC, tilværelsens ulidelige lethed med tablets, og nu den helt store forbrødring mellem telefon, computer og TV, alt velsignet fra Skyen.

Men mens jeg har skrevet en del og læst en del direkte på skærmen, mest e-mail korrespondance og kortere videnskabelige artikler, så er jeg stadig tyet til den trykte papirbog, når det drejer sig om længere fagtekster og skønlitteratur. Det at læse tekster på skærmen er nok for mig, som for så mange andre, helst noget vi gør over relativt

korte perioder eller som konsultation, forstået således, at skærmen er som at have et skrivebord fuldt af opslagsbøger liggende klar.

Men verden derude banker på i form af massive tilbud om at downloade og læse skønlitteratur på skærmen. Computerproducenter og forlag indså tidligt, at den gængse computer, selv i de ultratynde laptopudgaver, nok ikke er noget, folk vil slæbe med på stranden. Skærme dedikerede til læsning af boglange tekster har længe været på markedet – Kindle, Sony, iPad, osv. Der har også allerede længe været opbygget store lagre af tekster, der ikke længere er omfattet af copyright. Det store Projekt Gutenberg har over 40.000 tekster i sin bank, klar til gratis download, endda i adskillige formater. Det er blevet rutine for forlagene at udsende e-bøger parallelt med de stadigt dominerende trykte papirudgaver. Det er da også gratis for forlagene, idet bogmanuskripter i dag altid først ligger i digitaliseret format. Faktisk kan man sige, at det er lidt af en ulejlighed for forlagene at lade bogen trykke. På den baggrund er det da heller ikke så underligt, at forlag presser på og gerne offentliggør væksttal for at få læsere til at tage e-bogen til sig. Udgivelsesprocessen med e-bøger er omkostningsbesparende, men der er problemer omkring udbredelse og copyright, helt parallelt med, hvad der for tiden opleves i film- og musikbranchen. Alt tyder dog på, at e-bogen vil vinde frem på det kommercielle marked for lystlæsning.

Et hurtigt og aldeles uvidenskabeligt blik på udvalgte danske og udenlandske strande over de sidste par år viser, at for hver skærm, der vinkles i forhold til solen for det rette lysindfald, er der mindst 10 paperbacks. Fordelene ved det gutenbergske format er indlysende: det klarer sig fint, omend ikke upåvirket, af sol, vand, sand og solcreme. Heroverfor er der skærmen med dens særlige krav til lysdynamik. Den tåler absolut ikke en tur i vandet eller en dyngede sand hen over skærmen fra en vildfarende børneskovl, og den smutter ud mellem solcremeindsmurte fingre.

Men ét er det praktiske. Det kan der rådes bod på. Lysmæssigt bliver skærmene stadig bedre, og de kan pakkes ind, så fysisk overlast ikke bider på dem mere end på en papirbog. Man må forvente, at skærmen bliver fysisk konkurrencedygtig.

Et andet er det mere oplevelsesmæssige. Det er nok her, de fleste læsere vil vise sig ret konservative og kun modstræbende lade sig fange ind af de smarte skærme. Vi har at gøre med det, som filosoffer kalder læsningens fænomenologi, dvs. de måder, som en tekst under læsning kommer i samspil med den individuelle læser på, både hvad angår det, som læseren som menneske deler med alle andre, og det, som er det rent private.

Man kan kun i begrænset omfang teste en hjerne for, hvad der foregår under forskellige aktiviteter. Mange af de teorier, der findes om, hvad der foregår under læsning af en roman, er kvalificerede gætterier, funderet på sandsynlighed. De fleste af disse teorier har at gøre med, hvad der formodentlig sker, når en litterær tekst – roman, novelle, digt – omsættes til en oplevelse i sindet. Det er teorier, der opererer med, hvordan vi glemmer tid og sted, når vi slår os ned i sofahjørnet med en tyk roman om dramatiske og indviklede menneskeskæbner, om hvordan det er, som om vi pludselig overtager den eller de personligheder, som præsenteres i teksten, samtidig med, at vi som læsere bevarer distancens kritiske overblik. Skønt Georges Poulets tanker fra 1969 om litteraturlæsningens fænomenologi er højst spekulative, giver de stadig god intuitiv mening:

This is the remarkable transformation wrought in me through the act of reading. Not only does it cause the physical objects round me to disappear, including the very book I am reading, but it replaces those external objects with a congeries of mental objects in close *rappor*t with my own consciousness. And yet the very intimacy in which I now live with my objects is going to present me with new problems. The most curious of these is the following: I am someone who happens to have as objects of his own thought, thoughts which are part of a book I am reading, and which are therefore the cogitations of another. They are the thoughts of another, and yet it is I who am their subject. (Poulet 1969: 55)

Alt det har at gøre med den direkte kontakt mellem det univers, der beskrives i teksten og den hjerne, der læser om det. Det sker uden om bogen som fysisk størrelse. Der er altså ingen grund til at tro, at selve oplevelsen af romanens univers som sådant vil blive påvirket af et medieskift. Dette må ses i modsætning til, hvad der sker, når en roman omsættes til film. Her kan vi ikke undgå at blive påvirkede af filmmediets særlige betingelser i forhold til det sprogbårne i den skønlitterære tekst.

Alligevel er der en række punkter, hvor ændringen fra bogtrykt papirtekst til digitaliseret skærmttekst må formodes at give en ændret læseoplevelse. Nogle af dem har at gøre med bogens verden som helhed, dvs. som så og så mange reoler. Andre har at gøre med mødet med teksten på en skærm og ikke på en papirside. Det følgende har karakter af det spekulative og savner empiri. Men det kunne måske pege på nogle af de veje, som empirien kunne vælge for at kvalificere det spekulative.

På dette sted i fremstillingen er det vigtigt at pege på, at diskussionen om trykt bog versus e-bog i høj grad har været ført som et spørgsmål om markeder, udbredelse og tilgængelighed. Symptomatisk er den hæderkronede amerikanske forlagsmand Jason Epstein, der i 2009 opsummerede situationen på en måde, der kan siges at udgøre en slags fællesnævner:

The business as it exists cannot survive, but in the miraculous way such things happen, a shining future is at hand. The 500-year-old Gutenberg system in which copy is delivered to a printer who ships inventory to a publisher's warehouse from which it is consigned to bookshops is being displaced by the combined impact of digitization and the Internet, whose vast implications for the existing supply chain have yet to be fully exploited or perhaps grasped by today's industry. In theory, every book ever published in whatever language can now be stored and delivered in digital form as cheaply and quickly as e-mail to be downloaded onto a variety of devices from dedicated readers, to more versatile handheld devices and to free standing machines that quickly and cheaply print and bind a selected title on demand wherever electricity and Internet connectivity exist. (I am involved in the development and exploitation of such a device called the Espresso Book Machine.) Authors' complete works may be downloaded practically anywhere on Earth from appropriate websites, their property protected and royalties conveyed by secure software.

The effect of this post-Gutenberg Revolution will be to radically decentralize the marketplace for books and greatly reduce the cost of entry for would-be publishers. Because these changes imply a superfluity of books – some readable and valuable and many others not – the need for filtering and branding is a vital task for future librarians and bibliographers. Meanwhile, through today's gloom we may discern a spectacularly bright future in which the rewards to writers and readers and even to publishers will be unprecedented as world-wide multilingual backlists expand online in a cultural revolution orders of magnitude greater than Gutenberg's world-changing technology generated five centuries ago. (Epstein 2009: 2)

I det hele taget har diskussionen i kølvandet på den digitale udviklings betydning for bogen været stort set forbeholdt bogen på markedet og de deraf følgende forretningsmodeller og biblioteksstrategier. Hver gang det kommer til diskussionen af, hvad det ændrede medium betyder for selve læseoplevelsen, er der ikke mange bud, selv om der synes at være enighed med McLuhan om, at mediet, i hvert fald til en vis grad, nok vil påvirke meddelelsen. Jonathan Culler skrev allerede i 1975 i sin bog *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*, i erindring om den franske litterat A. Thibaudet (*Physiologie de la critique*, Paris 1930) og i forbindelse med sin udlægning af Jacques Derrida, at:

The physical presentation of a text gives it a stability which separates it from the ordinary circuit of communication in which speech takes place, and this separation has important implications for the study of literature. (Culler 1975: 131)

Den manglende opmærksomhed og diskussion skyldes vel nok, at vi befinder os i en overgangsfase, og at de materielle ændringer har været så påtrængende, at de har bemægtiget sig opmærksomheden. Robert Darnton, professor i (bog)historie og chef for Harvards universitetsbibliotek, har overgangen til elektroniske bøger som udgangspunkt for opsamlingen af forskellige artikler i *The Case for Books: Past, Present, and Future* (2009), men her er det boghistorikeren og den praktiske biblioteksmand, der har ordet, skønt han erkender, at:

The explosion of electronic modes of communication is as revolutionary as the invention of printing with moveable type, and we have as much difficulty in assimilating it as readers did in the fifteenth century, when they confronted printed texts (Darnton 2009: xiv).

For Darnton er bibliotekerne de dynamiske videntcentre, hvis kernestatus ikke anfægtes af et medieskift, for biblioteket lagrer viden i bogform, som er et begreb snarere end noget materielt: "Whether printed on paper or stored in servers, they embody knowledge, and their authority derives from a great deal more than the technology that went into them." (xvi). Sammen med forlagsbranchen er bibliotekerne "gatekeepers":

By selecting texts, editing them, designing them to be readable, and bringing them to the attention of readers, book professionals provide services that will outlast all changes in technology. (ibid.: xvi)

Udgivet omtrent samtidig med Darntons forsvar for de professionelle vidensformidlere i deres traditionelle roller er Jeff Gomez' *Print is Dead: Books in Our Digital Age* (2008) et forsøg på et kvalificeret gæt på den mere kvalitative side af medieskiftet. Han fokuserer på generationen af digitale indfødte, der som 'upload'-generation allerede har passeret den 'download'-fase, som er præmissen for Darntons betragtninger.

For Gomez er selve læseakten under drastisk ændring. På samme måde som musik nu kommer direkte til computeren uden om al indpakning, så vil det ikke alene komme til at gælde, at "novels and other works of literature will be all about their words" (ibid.: 17), men også, med et nik til Anthony Burgess' forsøg i bogen *99 Novels* (1984) på at forudsige udviklingen (dengang var det et spørgsmål om floppy disks), at:

Digitization will free all forms of these previously contained (and constrained) stores of knowledge from their former boxes, where they will be consumed and enjoyed in ways that Burgess (not to mention Gutenberg) couldn't possibly have imagined. (ibid.: 18)

For Gomez beholder e-bogen sin kerneydelse. En fortælling præsenteret i digital form tilbyder stadig sin læser en oplevelse af litterær karakter:

In the end, we may be in love with books, but it's words that have truly won our hearts. It's words that whisper into our ear and transform us, that make us believe in other worlds or new emotions we didn't know existed; it's words that keep us company in those planes, on subway trains, or our comfy couches. It is words, not books, paper, papyrus or vellum pages that transform our lives. (ibid.: 44)

Gomez peger på to ting, der er i færd med at ændre sig på det litterære område som følge af medie-omstillingen og 'upload'-generationens stigende indflydelse: de litterære institutioner og produktionen af litteratur. Muligheden for dialog og interaktion og tilstedeværelsen af tekster uden for de traditionelle trykte kredsløb betyder, at f.eks. boganmelderi og -kritik er ved at flytte sig i retning væk fra dagspresse til dedikerede grupperinger på nettet. Også litteraturen selv er under ændring, således selve ideen om den autoritative forfatter, hvad der kan ses tydeligt i tilstedeværelsen af massive klynger af 'fan fiction', der supplerer både den kanoniske litteratur og de forfatter- og forlagsejede romaner, der hele tiden produceres.

I Gomez' optik sker der en mængde ting rundt om teksten som følge af digitaliseringen – hvordan teksten er til rådighed, hvordan den kan handles, hvordan det digitale medium præger nye tekster, hvordan der interageres mellem tekst/forfatter og bruger – mens selve spørgsmålet om, og i bekræftende fald hvordan, den tilbudte tekst opleves forskelligt i kraft af det tilbudte medium, ikke behandles.

Når vi kan opbevare lige så mange bøger i computerens hukommelse, som dens hukommelse tillader, eller et uendeligt antal, hvis vi lagrer i 'skyen', kan vi vinke farvel til bogreolen og biblioteket. Vi behøver ikke den fysiske bog. Helt lige som det er tilfældet med musik og film. Når der ikke længere er en grund til at tilgå bogen som et fysisk objekt på egne hylder, i boghandler eller på vore i fællesskab ejede biblioteker, vil bogen ændre status til noget på linje med andre ting, hvis sekundære fysiske egenskaber vil blive dyrkede af både producenter og forbrugere. Det er helt på linje med møbler. En stol har en primær fysisk funktionalitet: man skal kunne sidde på eller i den. Men dansk møbelindustri ville ikke have haft mange chancer, hvis basal funktionalitet havde været det eneste. Vi kan godt lide designede møbler, vi nyder deres æstetiske, altså deres sekundære egenskaber. På samme måde med bøger. Det man på engelsk meget sigende kalder 'coffee-table books', altså bøger, der er beregnet til at ligge fremme på sofaen, fordi de i sig selv er smukke eller på andet måde opmærksomhedsfangende, vil sikkert stadig blive produceret, men som ikoner helt på linje med andre æstetiske ting som møbler, vaser, osv.

'Coffee-table books' er stærkt illustrerede bøger, der ikke er beregnet til at blive læst fra den ene ende til den anden, men til at blive kigget i. Men den roman, vi skal have med på ferie eller nyde over en efterårsweekend, er ikke af denne type. Det er en tekst, der er beregnet netop til at blive læst i sin helhed. Den giver et tilbud om en oplevelse, der netop er afhængig af, at man fordyber sig og ikke bare 'browser'.

Når man sidder med en konventionel guttenbergske bog i bogtryk, sidder man med så og så mange sider af den og den vægt. Man har en meget fysisk fornemmelse af en papirbog, betinget af vægt og volumen. Det er en fornemmelse, der ikke eksisterer, når man sidder foran skærmen. Her vejer og fylder alle bøger det samme, nemlig blot den til enhver tid værende skærmside. Det er i den forbindelse interessant at iagttage, hvordan udbydere af e-bøger gør sig stor umage for at imitere bogoplevelsen med at blade, illustrere volumen ved perspektivgreb, anbringelse af bogmærker osv. Dette med bogfornemmelse er imidlertid ikke kun begrænset til vægt og volumen, men også til andre sansefaktorer som syn, lugt og følelse, hvoraf ikke alle kan imiteres digitalt.

Synet forekommer umiddelbart en selvfølgelig størrelse. En bog er beregnet til at indtages gennem øjet. Men et umiddelbart visuelt aspekt er også 'udenværkerne', dvs. omslag, forside, eventuelle flapper og bagside (jf. Gerard Genettes ny-klassiske studie i den litterære teksts paratekster fra 1987). Selve bogen oplever vi gennem synet af trykte bogstaver på en papirsider. For de fleste læsere er denne del af oplevelsen noget, man ser gennem for at komme til bogens univers. Men der er forskel på valgte typer, og mange læsere vil nok kunne formulere sig om foretrukne typer og det modsatte. Hvor bogens produktionsvej i den guttenbergske æra var fra håndskrift til sætning og trykning – med skrivemaskinen skubbet ind, da den kom til, mellem håndskrift og sætning – så har opmærksomheden over for valg af typer og meget andet i computerens skriveprogrammer givet sig udslag i reproduktionen af flere forskellige typer i den trykte bog, typisk de i sin tid foretrukne skrivemaskinetyper (jf. Wersher-Henry 2005). Men en afgørende forskel mellem bog og skærm i denne henseende er, at den færdige bog én gang for alle har valgt type, mens skærmen giver sin læser et vist udvalg af typer. Det betyder, at læseren enten vælger – eller slet ikke er bevidst om det – den type, der umiddelbart præsenteres.

Foretager læseren et valg, er det i forhold til enten en æstetisk præference eller en bog-historisk betinget fornemmelse af den 'rigtige' type.

Bøger lugter forskelligt. Der er forskel i lugt på en paperback og en bog i papindbinding. Der er forskel i lugten af nye og gamle paperbacks, på paperbacks fra forskellige forlag til forskellige tider. Der er personligt betingede forskelle i lugte af bøger opbevaret i sommerhuse eller i offentlige biblioteker. Der vil kunne opstilles et system af lugte for bøger nøjagtigt som det gøres i ønologien. Der er næppe den vinkender, der vil afskære sig fra duften af vin som en væsentlig del af nydelsen. Det er en dimension af bogoplevelsen, som naturligvis i nogen grad vil blive fortsat på skærmen, der lugter forskelligt alt efter, hvilken type materiale den enkelte producent anvender. Men der er i høj grad tale om et meget lille udvalg af globalt udbredte skærme.

Man kan altså opregne en række forskelle mellem den traditionelle trykte bog og e-bogen, når det angår det fysiske indtryk. På den anden side er der næppe nogen forskel på selve oplevelsen af det fiktive univers, når man én gang er blevet optaget af sin læsning, forudsat, naturligvis, at der er tale om den slags læse-fascination, der suspenderer fornemmelse af læserens tid og sted under læsningen (jf. både Gomez og Poulet ovenfor). Men ind imellem de to ting – fysiske forskelle og læseoplevelsens fascinationskraft – er der muligvis et læsedynamisk område, hvor der opleves en forskel, der er fysisk betinget, men som udløser en psykologisk reaktion. Det er en læsedynamik, der ganske svarer til de ændringer i kognitions-mæssig henseende, som vi oplever i disse års overgang fra en bogtrykskultur til en digitalt baseret kultur, på vej ud af Gutenberg-parenthesen efter at have været inden for den gennem en halvt årtusind.

Et af de fænomener, der opleves i den digitaliserede verden efter århundreder med papir og bogtryk, kan måske bedst udtrykkes ved ord som samtidighed og gennemsig-tighed. Parret med en grundlæggende individualisering – 'customizing' – giver det, i en positiv optik, et nærvær af alt, hvad der skønnes relevant, men også, i en negativ optik, en fornemmelse af flygtighed, manglende holdepunkter og konstant proces.

I den helt enkle e-bog, altså den roman, hvis digitaliserede opsætning er forlæggert for bogtrykket, der transporteres direkte over i computerens hukommelse, er der en side-for-side overensstemmelse med bogtryk og digital udgave. På samme måde som Microsofts Word-program og alle andre skriveprogrammer lægger sig efter Gutenberg-Parenthesens konventioner for brevskrivning og bogtryk, der igen er betinget af papirformater, typeklammer og andre fysiske normgivere, så er bogsiden i e-bogen bundet mere af traditioner end af de muligheder, som digitaliseringen giver. Der er intet i vejen for, at en roman i e-udgave præsenteres som en 'scroll', dog ikke som en før-gutenbergsk skrift-rulle, hvor siderne jo står vinkelret på rullens længderetning, men som en lang, uafbrudt tekst. Men sådan er det jo ikke, i hvert fald ikke endnu.

Bogsiderne i en e-bog er som bogsiderne i en trykt bog, med marginer og sideinddeling. Man blader som i en trykt bog, ved et hurtigt greb med en finger. På den digitaliserede side illuderes sidens reaktion på fingerbevægelsen ved et en slags perspektivsnud, der får det til at se ud, som om bladet vendes. Igen noget, der egentlig ikke er behov for, men som er en imødekommelse af en forventning om læserønske om en 'rigtig' bog.

I den e-bog, der blot er en spejling af en bogtrykt bog, er der kun siderne, samt mulighed for at anbringe bogmærke. Men der er naturligvis et mylder af muligheder for at

udvikle en sådan side til en 'smart book', for den er jo, som alle andre digitaliserede sider, kun ét element i et gigantisk smart hyper-tekst system. Det er lige fra muligheden for løbende annoteringer, skulle læseren ønske det, til links til relevante kontekster. Læser man eksempelvis Jane Austens *Stolthed og fordom* vil det være oplagt med en tidslinje vedrørende Storbritannien under Napoleonskrigene, en visuel rekonstruktion af tidens selskabsdans, engelsk og kontinental-europæisk musik fra perioden, osv. osv. Og det vil række ud over et skræddersyet kontekst-tilbud, for det vil jo stå åbent for læseren selv at fortsætte sine op- og afsøgninger af mulige kontekster. E-bogen vil invitere til en totaloplevelse, der rækker langt ind i det potentielt interaktive med andre læsere og til at udarbejde og tilbyde 'sequels' og 'prequels'. som det sker i 'fan fiction'-domænet.

Betingelsen for en sådan totaloplevelse vil være den antagelse, at en skønlitterær tekst er fuld af huller eller ukomplet, og at den vil kunne blive mere hel, hvis den suppleres, hvor der er mulighed for det. Samme antagelse er dog også akilleshælen for romanen som oplæg for totaloplevelsen. For antagelsen forudsætter en mangel og ikke en fylde. Man kan over for det digitale univers' mangfoldige muligheder sætte den modsatte antagelse, at den skønlitterære tekst er sig sit væsen bevidst som en sproglig konstruktion, der realiseres i en læsers sprogligt funderede oplevelse i en slags udtalt kontrakt med forfatteren om tekstens egne udfoldelsesbetingelser. Nogle af disse forudsætter et vist kendskab til tekstens samtidsforhold – det er her, de kommenterede udgavers noter kommer ind – mens andre, og nogle vil måske endda sige tekstens centrale anliggender, er betingede af tekstens egne stipuleringer og implikationer. Med andre ord, det er slet ikke sikkert, at en tekst vil blive mere 'rigtig' i takt med, at der fyldes mere kontekst på den. At læse og forstå et kunsteventyr forfattet af H.C. Andersen forudsætter ikke biografisk viden om forfatteren, selv om den biografiske viden i sig selv kan være interessant. (Man erindrer sig her, at Wimsatt og Beardsleys overvejelser fra 1946 om den intentionelle fejlslutning stadig gælder).

At der vil komme rigtigt meget i retning af udvidende kontekstualisering af skønlitterære e-bøger universer må forventes. Noget vil være lagt ind som inviterende links, men andet vil være overladt til den læser, der efterhånden er vant til at navigere rundt i cyberspace. Vi vil meget hurtigt få et andet forhold til vore skønlitterære tekster. De vil stadig være centrum for vores læseopmærksomhed, men samtidig vil vores opmærksomhed skulle deles med alle de potentielle kontekster, der eksplicit eller implicit tilbydes.

Tilbage i 1970'erne talte man om det udvidede tekstbegreb. Dengang betød det, at man forlod de hidtil kanoniserede tekster i dansk- og fremmedsprogsundervisningen for også – eller i stedet for – at beskæftige sig med alle de tekster, der af forskellige grunde ikke var blevet kanoniserede. Det var dengang meget et spørgsmål om at give stemme til hvad 'systemet' syntes at have undertrykt. I den postmoderne digitale kultur er et sådan ideologisk funderet synspunkt både alt for snævert og også fuldstændig irrelevant i lyset af de muligheder, som digitaliseringen tilbyder. Litterære værker er heller ikke længere endelige størrelser, der står som urørlige kulturelle støtter. De senere års mange både autoriserede og uautoriserede fortsættelser af værker, man ellers anså for afsluttede én gang for alle, bliver fortsat. Det sker både i forlagsverdenens relativt ordnede univers

og i internettets kaotiske galakser. Mængden af 'fan fiction', hvis forfattere skriver videre på deres yndlingshistorier, er af ufattelige dimensioner. Men her, både hvad angår de (u)autoriserede fortsættelser – 'sequels' og 'prequels' (jf. Sauerberg 1999) – og netbaseret 'fan fiction', er der dog stadig tale om, at der tilføjes i overensstemmelse med et givet skønlitterært univers. Muligheden for den kontekstualiserende totaloplevelse omkring et skønlitterært værk er anderledes vildtvoksende i alle retninger.

På den ene side er der altså den skønlitterære e-bog med dens tilbud om digitalt betinget og uafsluttelig totaloplevelse. På den anden side er der bogsiden på skærmen, der illuderer at være en side af resten af bogen. Men det er den ikke. Der er altid kun den aktuelle side. Resten er i hukommelsen et sted som et system af 0 og 1-taller, muligvis lagret i computerens egen hukommelse, muligvis hentet fra et fjernt sted i en 'sky' langt borte. Det kan være lige meget for den, der læser. I det omfang, læseren er optaget af sin læsning og ikke på vej et eller andet sted hen i kontekster, er sidens virkelighed som bogstaver på en side – digitalt generede symboler på en skærm – det, der tæller. Og så måske alligevel ikke helt.

For mens den skønlitterære tekst på den ene side truer med at drukne i sine mange mulige kontekster, så bliver den samtidig sært isoleret og enkeltstående, når den vises helt fladt uden fysisk side-kontekst på skærmen. Når en læser har fat i en trykt bog, medfølger en fornemmelse af substans. Det kan være de mange sider hos en Ken Follett eller de få sider hos Pia Tafdrup. Men i begge tilfælde er den fysiske fornemmelse af lag af sider samtidig en slags forsikring om en endelighed, en mulighed for afslutning, om man vil, der har, kan man i hvert fald påstå, væsentlig betydning for læseoplevelsen. Skærmteksten indebærer det uafsluttelige, mens den trykte tekst via sine fysiske grænser, sin fysiske fylde, signalerer det afsluttede.

Det med det afsluttede i forhold til det uafsluttede og, i konsekvens af digitaliseringen, det uafsluttelige er andet og mere end blot noget, der er en funktion af en skærmtekst over for en tekst trykt på en stak papir. Det er noget, der har at gøre med den måde, vi er i verden på, for nu i et kort øjeblik at være lidt højtidelige. Fornemmelsen af at en side er lige så god som den forrige og den næste, og at der i princippet kan følge bare én enkelt eller mange tusinde, har en betydning for, hvordan vi orienterer os erkendelsesmæssigt og dermed eksistentielt.

Man kan hævde, at de omkring 500 år med en kultur båret af bogtrykket har haft en erkendelsesmæssig ramme, hvor udgrænsning i høj grad har styret menneskelig orientering. Bogtrykkulturen har understøttet ønsker om fastholdelse gennem udbredelse af trykte tekster. Det betyder noget for mange mennesker at kunne holde en tekst i hånden. Selv om det ikke er nødvendigt, så 'printer' folk deres digitale dokumenter ud og har dem samlet i ringbind på reolen. Det er ikke blot, fordi det er vanskeligt at vænne sig til en ny tids normer, men også fordi anskuelighed og orientering og, ikke mindst, begrænsning, fremmes af sådanne fysiske rammer. Det samme med en skønlitterær tekst. At en historie har en begyndelse, en midte og en slutning har jo været formuleret siden Aristoteles. Op til Gutenberg-Parentesens begyndelse har sammenfaldet af begrænset udbredelse af skrift i kodekser og evnen til at læse med mundtlighedens dominans – skuespil og højtlesning – betydet, at fornemmelsen af fylde i form af den tid, der medgår til en teksts opførelse/foredrag, har været en funktion af begivenhedens rammer og

dermed været et spørgsmål om arrangørens signaler. Med bogtrykket om den masseudbredte bog og med introduktionen af en skønlitteratur for personligt brug flyttedes ansvaret for fornemmelsen af ramme til den individuelle læsers fornemmelse af bogen som noget afsluttet.

Mange læsere kender til det fænomen, at jo mere man nærmer sig slutningen i en god bog, jo mere nedtrykt bliver man af at fornemme, hvordan stakken af tilbageværende sider bliver tyndere og tyndere. Men det er en del af oplevelsen. Læserens viden om at begivenhederne i en historie har en slutning og nogenlunde hvornår i læseprocessen, den vil indfinde sig, har en virkning, der både er psykologisk og eksistentiel. Denne erkendelse af tilbagelæggelsen af en læsestrækning, af det endelige i en læseoplevelse, giver en tilfredsstillelse i samspillet af dynamikken mellem tekstuniversets egne signaler – spændingskurve, kapitelinddeling osv. – og bogens fysiske fornemmelse, hvor bladene vendes og fylder forskelligt i takt med læsningens fremadskriden.

Det er jo nok ikke sådan, at oplevelsen af en skønlitterær tekst står og falder med dens materielle karakter. Som foreslået indledningsvist, glemmer læseren af den fascinerende tekst hurtigt, om hun eller han sidder med en bog eller en skærm. Der er tale om små forskydninger i fornemmelser, der på langt sigt må antages at have betydning af mere erkendelsesmæssig karakter. I meget generaliserende form har den skønlitterære tekst i sin bogtrykte form understøttet forestillinger om grænser og afslutninger, mens den nye e-bog i sin digitale natur er grænseløs og uafsluttelig. Alt peger på, at e-bøger er fremtidens brede læseformat, og at bogtrykte bøger vil blive æstetiske ikoner på linje med andre artefakter. Det vil medføre ændringer i opfattelsen af den skønlitteratur, vi allerede har, og formodentlig i måden at skrive den fremtidige skønlitteratur på, som det jo allerede er påvist af bl.a. Hayles 2008 og projektet *Electronic Literature Collection*. Det vil også betyde en ændring i det læsende menneskes måde at orientere sig på i forhold til bog og verden. Fra at være et mål i sig selv vil e-bogen blive et middel til videre orientering i et informations- og vidensunivers i eksplosiv udvikling. Den skønlitterære, trykte bog var i mange år privilegeret centrum for den almene dannelse. I fremtiden vil e-bogen blive et ikke specielt privilegeret sted, hvor internetrejsende kan vælge at mødes.

Mens bøgerne i fremtiden vil blive lagret i de digitale hukommelser og forsvinde i deres vante fysiske fremtoning fra hjemmene og bibliotekerne, vil bogen som begreb forblive. Men de millioner af titler, der allerede eksisterer, vil sandsynligvis blive læst anderledes, med vægt på deres mulige sammenhænge, der let identificeres på nettet, og de nye bøger vil blive skrevet på digitaliseringens betingelser. Også læseren vil ændre sine forventninger fra noget endeligt til noget uafslutteligt, fra resultater til processer. Så ja, det litterære vil bestå, men opleves anderledes i takt med mediernes evolution.

Litteratur

Darnton, Robert (2009): *The Case for Books: Past, Present, and Future*. New York: Public Affairs.

Electronic Literature Collection. <http://collection.eliterature.org/1/>. Acc. 23.11.2012.

- Epstein, Jason (2009): "An Autopsy of the Book Business". <http://www.thedailybeast.com/articles/2009/01/08/an-autopsy-of-the-book-business.html>. Acc. 21.11.2012.
- Genette, Gerard (1997 [1987]): *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gomez, Jeff (2008): *Print is Dead: Books in Our Digital Age*. London: Macmillan.
- Hayles, N. Katherine (2008): *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Poulet, Georges (1969): "Phenomenology of Reading", *New Literary History*, Vol. 1, No. 1, New and Old History, (Oct. 1969): 53-68.
- Sauerberg, Lars Ole (1999): "Unintended Novel Sequels." *Prepublications of the English Department of Odense University*, 102, juni.
- Suarez, Michael og Woudhuysen, H.R., red. (2010): *The Oxford Companion to the Book*. Oxford: Oxford University Press.
- Wershler-Henry, Darren (2005): *The Iron Whim: A Fragmented History of Typewriting*. Ithaca and London: Cornell University Press.